

تحلیل محتوای کتاب‌های دین و زندگی دوره دبیرستان براساس میزان برخورداری آنها از مؤلفه‌های وحدت اسلامی

دکتر بابک شمشیری*

دکتر شهرزاد شاه‌سنی**

چکیده

هدف این پژوهش بررسی و تجزیه و تحلیل محتوای کتاب‌های دین و زندگی دوره دبیرستان بر اساس میزان توجه به مؤلفه‌های وحدت اسلامی است. رویکرد این پژوهش، رویکرد ترکیبی کمی و کیفی و ابزار اندازه‌گیری، اسنادی (مراجعه به کتاب‌های بینش دینی دوره دبیرستان) و روش جمع‌آوری داده‌ها روش تحلیل محتوا است. یافته‌های به دست آمده در این پژوهش، حکایت از این دارند که مؤلفه‌های وحدت اسلامی در کتاب‌های دین و زندگی عبارتند از: اصول دین مشترک، فروع دین مشترک آداب و آیین‌های مشترک، اخلاق اسلامی و بالأخره تاریخ مشترک. در مجموع، یافته‌ها نشان می‌دهند که تنها برخی مؤلفه‌های مربوط به وحدت اسلامی در کتاب‌های دین و زندگی دوره دبیرستان مطرح شده‌اند. پیشنهاد می‌شود که کتاب‌های درسی دوره متوسطه از جهت برخورداری از مؤلفه‌های وحدت اسلامی مورد تجدید نظر قرار گیرند و بخش‌هایی جهت آشنایی بیشتر متریبیان شیعه با مذاهب دیگر به کتاب‌های درسی اضافه شود.

واژه‌های کلیدی: وحدت اسلامی، کتاب‌های دین و زندگی دوره دبیرستان، تحلیل محتوا، جهان اسلام

مقدمه

در دوره معاصر و تحت شرایط جهانی شدن که خواهناخواه پیامدهای سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی گوناگونی به همراه دارد، کشورهای اسلامی نیز با چالش‌ها و تهدیدهای مختلفی مواجه شده‌اند. همان‌طور که برخی صاحب‌نظران اذعان داشته‌اند، جهانی شدن ممکن است موجب تقویت قومیت‌ها و اقلیت‌ها در برابر ملیت‌ها شود. بدین ترتیب، اتحاد ملی کشورها، به‌ویژه کشورهایی که از قومیت‌ها و اقلیت‌های گوناگون تشکیل شده‌اند، در معرض تهدید جدی قرار می‌گیرد. در صورت وقوع چنین پدیده‌ای تعارضات میان قومیت‌ها و اقلیت‌های نژادی، فرهنگی، مذهبی و مانند آن بیش از پیش آشکار می‌شود. از سوی دیگر، جهانی شدن ممکن است شرایطی را به وجود آورد که منجر به رشد جریان‌های افراطی مذهبی شود، نظیر عملیات‌های مختلف انتحاری در پاکستان، افغانستان، عراق و حتی ایران (بلوچستان)؛ زیرا تحت شرایط جهانی شدن، در راستای هم‌گونگی، فشاری پنهان بر جوامع وارد می‌شود و در نتیجه در تقابل با این موج سهمگین یکسان‌سازی، شرایط برای رشد و نمو جریان‌های افراطی مذهبی مهیا می‌شود. در چنین اوضاع و احوالی، کاملاً طبیعی است که برخی قدرت‌های سلطه‌جوی جهانی که قصد سیطره بر کشورهای دنیا را دارند، سعی کنند که از آب گل‌آلود ماهی گرفته و حرکت جهانی شدن را به نفع خود به سمت پروژه جهانی‌سازی سوق دهند. از این‌رو، کاملاً قابل پیش‌بینی است که تا سر حد امکان به اختلافات قومی، نژادی، مذهبی و فرهنگی دامن بزنند و به حمایت از جریان‌های افراطی مذهبی بپردازند. جریان‌هایی که غالباً از درون به جان یکدیگر افتاده و به استحکام و یکپارچگی یک کشور، ملت و یا حتی یک منطقه خدشه وارد می‌سازند. این وضعیتی است که متأسفانه امروزه تا حد زیادی گریبانگیر جهان اسلام شده است. حوادث مربوط به کشور عراق، پاکستان، افغانستان و نظایر آن همگی شاهدی بر این مدعا هستند. از این‌رو، موضوع وحدت جهان اسلام و وحدت اسلامی نیاز امروز جهان اسلام است. نیازی که هم ریشه در مبانی نظری دین اسلام دارد و هم پاسخگوی چالش‌ها و تهدیدهای حاضر است. به همین خاطر، مقام معظم رهبری، با عنایت به این ضرورت، سال ۱۳۸۶ را به عنوان سال «اتحاد ملی و انسجام اسلامی» نام‌گذاری کردند. البته بایستی اذعان داشت که تلاش در جهت وحدت جهان اسلام پیشینه‌ای نسبتاً طولانی دارد. از نخستین پیشگامان اندیشه وحدت جهان اسلام می‌توان به

سیدجمال‌الدین اسدآبادی اشاره کرد. وی متفکری است که در حدود یک صد سال پیش، اندیشه اتحاد اسلامی را مطرح ساخته است. بر همین اساس، او را مدافع اندیشه «پان‌اسلامیسم» می‌دانند (جونگ،^۱ ۱۳۸۶). از دیگر رخداد‌های برجسته تاریخی که در راستای اندیشه وحدت جهان اسلام به وقوع پیوسته، انقلاب اسلامی ایران است. در واقع، حرکت انقلاب اسلامی ایران در دوره معاصر و تشکیل حکومت جمهوری اسلامی بر مبنای اندیشه وحدت اسلامی و به تاسی از آیه «واعتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا؛ و همگی به رشته دین خدا چنگ زده و به راه‌های متفرق (مدعیان دین‌ساز) نروید» (آل عمران، ۱۰۳)، رشد و نمو پیدا کرد. به همین دلیل است که از همان ابتدای انقلاب اسلامی، حمایت از نهضت‌های اسلامی، به‌ویژه در برابر استعمارگران و بیگانگانی همچون آمریکا، اسرائیل و شوروی سابق، از جمله اهداف اصلی نظام جمهوری اسلامی تلقی می‌شده است. همچنین اندیشه‌های امام خمینی (ره) و حرکت نمادین ایشان در نام‌گذاری هفته وحدت مسلمانان، همگی شواهدی بر این نوع طرز تلقی می‌باشند.

مبانی نظری پژوهش

۱. چیستی وحدت اسلامی

«وحدت» به معنای مصطلح، بر همبستگی عمومی میان مسلمانان بر اساس وجود اشتراکات دینی آنها تأکید می‌کند که پیامدهای آن می‌تواند بسیار مهم باشد، مانند زندگی مسالمت‌آمیز پیروان فرق و مذاهب مختلف، تکفیر نکردن یکدیگر، پرهیز از خشونت‌های مذهبی، محافظت همگانی از مسلمات، هویت و مقدسات دینی، حمایت‌های توده‌ای از ملت‌های مسلمان در ابعاد گوناگون یا مقابله عمومی با دشمن یا دشمنان مشترک (سایت تقریب^۲). یکی از بدفهمی‌های رایج از مفهوم وحدت اسلامی، مساوی انگاشتن وحدت اسلامی با کنار گذاشتن عقاید مذهبی مختلف و روی آوردن به نوعی بی‌مذهبی یا هضم بزرگ وحدت اسلامی، اعم از شیعه و سنی، به دنبال نفی حقانیت عقاید خاص مذاهب مختلف اسلامی و هویت‌های ناشی از آن یا هضم یکی در دیگری بوده است. به باور

1. Jung

2. www.taghrib.html

بسیاری از صاحب‌نظران، فرق و مذاهب مختلف اسلامی در بیش از ۹۰٪ موضوعات عقیدتی، فقهی و اخلاقی با یکدیگر اشتراک نظر دارند (غلامی، ۱۳۸۶، ص ۳۱).

۲. مبانی، اصول و مؤلفه‌های وحدت اسلامی

۱-۲. مبنای وحدت اسلامی

مبنای اصلی و حقیقی وحدت اسلامی، دین مبین اسلام است. بنابراین، چنین وحدتی منشأ اولیه خود را از فطرت سلیم انسانی می‌گیرد که خدای سبحان آن را در نهاد اولیه انسان‌ها قرار داده است. لذا تحولاتی که این دین فطری در طول حیات بشر داشته، مربوط به فروع جزئی احکام است که از تنوع موقعیت‌های زندگی در جوامع گوناگون سرچشمه گرفته است. بر این اساس، اصول و مبادی کلی همواره در طول تاریخ یکسان بوده‌اند. این امر به نوبه خود، می‌تواند مبنای وحدت ادیان الهی نیز باشد. ارکان اصلی این دین فطری از دو طریق قابل اثبات است: الف) ادله برون دینی، یعنی عقل و عرف؛ ب) ادله درون دینی، مشتمل بر قرآن و روایات (همان، ص ۳۲).

۲-۲. اصول وحدت اسلامی

۱. پذیرش حقوق مشترک انسان‌ها: در نگرش ادیان الهی، انسان موجودی است که از کرامت خاصی برخوردار است و مقام خلیفه الهی را بر پیشانی خود دارد. قرآن کریم در آیات فراوانی به این حقیقت تصریح کرده است. قرآن کریم حقوقی را برای تمامی انسان‌ها در نظر گرفته است، مانند حق آزادی عقیده، حق امنیت و آرامش، حق بهره‌گیری از علم و دانش، حق حفظ حیات انسان‌ها و نظایر آنها. حال، دینی که پیروان خود را به وحدت با دیگر ادیان فرا بخواند چگونه ممکن است نسبت به وحدت درونی پیروان بی تفاوت باشد؟ (اصغری، ۱۳۸۶، ص ۵۹).

۲. پذیرش اختلاف مذاهب: اسلام اختلاف مذاهب را یک اصل می‌داند. پیامبر اکرم (ص) این واقعیت را تصویب می‌کند، هنگامی که می‌فرماید: «هر کس اجتهاد کند و اجتهادش درست باشد دو پاداش می‌گیرد و هر کس اجتهاد کند و اجتهادش نادرست باشد، یک پاداش می‌گیرد»، به طور ضمنی دلالت بر این اصل دارد (همان، ص ۶۲).

۲-۳. مؤلفه‌های وحدت اسلامی

برخی از محققان و نویسندگان تلاش کرده‌اند تا مؤلفه‌های وحدت اسلامی را مشخص کنند. از جمله، بنا به نظر اصغری (۱۳۸۶، ص ۶۳) مؤلفه‌های وحدت اسلامی عبارتند از: ۱. ایمان به وحدانیت خدا و پرستش او؛ ۲. ایمان به رسولان الهی (ع) و به ویژه ایمان به خاتمیت نبی اعظم (ص)؛ ۳. باور به معاد و روز رستاخیز (از این سه مؤلفه به اصول دین تعبیر می‌شود)؛ ۴. اشتراک در کتاب آسمانی قرآن کریم و باور به حقانیت و صدق گفتار او؛ ۵. اشتراک در بسیاری از اعمال عبادی از قبیل نماز، روزه، حج، زکات و امثال آن. از نظر سیدی (۱۳۸۶، ص ۸۳) مؤلفه‌های وحدت اسلامی عبارتند از: ۱. اصول اعتقادی (اصول عقاید)؛ ۲. کتاب آسمانی؛ ۳. عبادات مشترک فردی و جمعی. علاوه بر موارد فوق که مورد نظر نویسندگان و محققان مذکور است، به نظر می‌رسد که بتوان مؤلفه‌های دیگری را نیز مدنظر قرار داد، از جمله: اخلاق اسلامی و تاریخ مشترک. در نتیجه، مؤلفه‌های وحدت اسلامی در پژوهش حاضر عبارتند از: اصول دین مشترک، فروع دین مشترک، کتاب آسمانی مشترک (قرآن) و سنت قولی و فعلی مشترک پیامبر (ص)، آداب و آیین‌های مشترک، اخلاق و بالأخره تاریخ مشترک.

پیشینه

۱. مبانی نظری وحدت اسلامی

۱-۱. در سیری تاریخی از پیامبر (ص) و ائمه معصومین (ع)

در متون و منابع مختلف اسلامی، کلمات و اصطلاحاتی مانند امت، امت واحده، الفت و اخوت اسلامی، برادری دینی، اتحاد اسلامی، وحدت اسلامی و مانند آنها به کار رفته است. معانی این واژه‌ها بر اهمیت و جایگاه وحدت در جامعه اسلامی دلالت دارد. اگر بخواهیم به مبانی نظری طرح وحدت اسلامی اشاره کنیم، وجود مقدس پیامبر اکرم (ص) مناسب‌ترین محور وحدت مسلمانان است.

وحدت اسلامی در سیره پیامبر (ص)

وحدت یکی از دغدغه‌های پیامبر اکرم (ص) در زمان حیات سیاسی و اجتماعی آن حضرت بوده است؛ زیرا جامعه‌ای مقتدر و مستحکم به وحدت و همدلی نیازمند است. به همین منظور، پیامبر در اوایل حکومت خویش در مدینه چند پیمان را منعقد

کرد که تأثیر بسزایی در تقویت پایه‌های حکومت حضرت داشت. پیمان اول با مردم مدینه (اعم از مسلمانان و غیر مسلمانان) بود. پیمان دوم، پیمان برادری میان مسلمانان، اعم از مهاجران و انصار، بود. در ماده اول پیمان عمومی، ساکنان مدینه به آزادی اهل شهر در انتخاب مذهب تصریح و بر وحدت همه ساکنان مدینه، اعم از مسلمان و یهودی، اشاره شده بود. پیامبر(ص) نهادی به نام «عقد اخوت» را بنیان نهاد تا سبب محبت و نزدیکی میان مسلمانان شود و وحدت‌گرایی در عمق قشرهای مختلف جامعه اسلامی ریشه بدواند. لذا دوبار در زمان رسالت خویش به آن امر کرد. بار اول در مکه پیش از هجرت و بار دوم در سال اول هجرت در مدینه. پیامبر اکرم(ص) از طرف خدا مأمور شد که مهاجران و انصار را با یکدیگر برادر کند، بنابراین، در انجمنی عمومی رو به همه مسلمانان کرد و فرمود: «دوتا دوتا با یکدیگر برادر شوید». رمز پیروزی و سرفرازی مسلمانان در صدر اسلام و زمان پیامبر اکرم(ص) همدلی و وفاقی بود که در سایه ایمان به خداوند و دل سپردن به پیام آسمانی و نصایح حکیمانه پیغمبر حاصل گشت. حضرت نه تنها خواستار وحدت میان مسلمانان بود، بلکه صلح میان ادیان را نیز مدنظر داشت. از این‌رو، با یهودیان اطراف مدینه پیمان صلح منعقد کرد (خزایی، ۱۳۸۶، ص ۲۷).

وحدت و برادری‌ای که در عصر رسالت به بهترین شکل در میان یاران رسول خدا(ص) تحقق یافت، متأسفانه پس از رحلت پیامبر اکرم(ص) دیری نپایید و آن اتحاد و اخوت به ضعف گرایید و شکل‌گیری اختلاف و تفرقه به تدریج موجب شد که حرکت امت اسلامی در مسیر ذلت و انحطاط بیفتد و چه بسا اگر فداکاری و از خود گذشتگی افرادی چون علی(ع) به عنوان تربیت‌یافته مکتب نبوی نبود، امت اسلامی ضربات شکننده‌ای را متحمل می‌شد (همان).

وحدت اسلامی در سیره ائمه اطهار (ع)

حضرت علی(ع) به عنوان تربیت‌یافته مکتب نبوی، یکی از مصداق‌های کوشش در ایجاد وحدت اسلامی است؛ زیرا زندگی آن حضرت سرشار از فداکاری‌ها و گذشت از حق خود به خاطر دستیابی به این اصل حیاتی است. مهم‌ترین عاملی که سبب شد حضرت علی(ع) پس از قضیه سقیفه از اقدام نظامی علیه خلفا امتناع ورزد، مصلحت حفظ نظام اسلامی بود تا در سایه آرامش سیاسی و پرهیز از تفرقه، ریشه نهال نوپای حکومت اسلامی استوار شود. حضرت علی(ع) تصریح کرده است: «در اندیشه بودم که

آیا با دست تنها، برای گرفتن حق خود به پا خیزم یا در این محیط خفقان‌زا و تاریکی که به وجود آوردند، صبر پیشه سازم؟ پس از ارزیابی درست، صبر و بردباری را خردمندانه‌تر دیدم. پس صبر کردم، در حالی که گویا خار در چشم و استخوان در گلوی من مانده بود» (نهج البلاغه، ۱۳۷۷، ص ۸۱). سیره امام علی (ع) در حوادث پس از رحلت پیامبر اکرم (ص) بهترین گواه بر خیراندیشی، مصلحت‌جویی و وحدت‌طلبی آن بزرگوار است. آنجا که دردمندانه به غارت رفتن میراث خویش را شاهد بود و رفتار ناجوانمردانه قوم با خویشان پیامبر (ص) را می‌دید، به خاطر مصلحت عمومی امت، نه تنها سکوت کرد و آرام گرفت، بلکه برای یاری رساندن به خلفا آستین بالا زد.

شهید مطهری در کتاب سیری در نهج‌البلاغه سخنی از حضرت نقل می‌کند به این عبارت که: «به خدا سوگند اگر بیم وقوع تفرقه میان مسلمین و بازگشت کفر و تباهی دین نبود، رفتار ما با آنان (اصحاب سقیفه) طور دیگری بود» (مطهری، ۱۳۸۵، ص ۱۸۰). ایشان در پاسخ به شخصی که اشعاری مبتنی بر ذی‌حقوق بودن حضرت و ذم مخالفان ایشان سروده بود (که در واقع نوعی تحریک تلقی می‌شد)، وی را از چنین کاری نهی کرد و فرمود: برای ما سلامت اسلام و اینکه اسلام باقی بماند از هر چیز دیگر محبوب‌تر و باارح‌تر است (خزایی، ۱۳۸۶، ص ۲۸).

تلاش دیگر امامان نیز برپایه حفظ اصول و جلوگیری از ایجاد تنش‌های سیاسی-اجتماعی استوار بود. مسیر وحدت‌طلبی آنان نیز به گونه‌ای نبود که به تقویت و قبول و تأیید نظام خلافت خلفای اموی و عباسی بینجامد که از طریق قهر و غلبه و یا فرصت‌طلبی به قدرت رسیده بودند، بلکه بایستی وحدت‌خواهی آنان را بر محور حفظ کیان سیاسی اسلام، تقویت کلیت دولت و نظام اسلامی و جلوگیری از نابودی آن در مقابل بیگانگان تفسیر کرد. نهضت‌هایی که در عصر ائمه اطهار به رهبری سادات علوی و دیگران درگرفت، در مجموع با اجازه و میل آنان نبود (آقائوری، ۱۳۸۷، ص ۱۰۹).

امام صادق (ع) نیز به اقدامات سیاسی، نظامی و جسارت برخی از زیدی‌ها و دیگر شورشیان نظامی در مقابل دستگاه خلافت روی خوش نشان نمی‌داد (همان، ص ۱۱۰). امامان معصوم (ع) در مراسم شرعی و برنامه‌هایی نظیر نماز جمعه و جماعت، حج، پرداخت زکات و دیگر مناسبت‌های صحیح اسلامی که جنبه‌ها و اهداف اجتماعی بر آن غلبه داشت و حاکمان وقت عهده‌دار اقامه آن بودند شرکت می‌جستند و شیعیان را نیز به مشارکت در آن فرا می‌خواندند. همچنین ایشان نه تنها

برای مرزداران مسلمان - که به نحوی از کارگزاران دستگاه خلافت بودند - دعا می‌کردند (مانند دعای بیست و هفتم صحیفه سجادیه)، بلکه در مواردی که برای دولت و نظام اسلامی در مقابل بیگانگان مشکلی پیش می‌آمد، هرچند رهبر چنین نظامی عبدالملک مروان باشد، برای راهنمایی آن پیش قدم می‌شدند. پذیرش ولایت‌عهدی توسط امام رضا(ع) و دستور آن حضرت به مأمون مبنی بر رفتن به بغداد را نیز می‌توان در این جهت ارزیابی کرد (همان، ص ۱۱۳).

۱-۲. طرح وحدت اسلامی از نظر اندیشمندان مسلمان معاصر

در تاریخ معاصر نیز همواره بسیاری از علما و شخصیت‌های بزرگ جهان اسلام (همچون سید شریف‌الدین و سید جمال‌الدین اسدآبادی) برای وحدت جهان اسلام تلاش‌های زیادی کردند و اقدامات بسیاری انجام دادند. از جمله این اقدامات می‌توان به سفرهای سید جمال‌الدین اسدآبادی به کشورهای مختلف جهان اسلام و انتشار روزنامه حبل‌المتین توسط وی اشاره کرد. از دیگر سو، آیت‌الله بروجردی به عنوان یکی از شخصیت‌های بزرگ جهان اسلام از ایده «تقریب مذاهب اسلامی» پشتیبانی کرد. اندیشمند مسلمان دیگر آیت‌الله سید محمدتقی حکیم است که کوشش ارزشمند و بی‌نظیری در زمینه فکری برای تقریب انجام داده است. ایشان میان اصالت اصولی و فقهی و عقیدتی مکتب اهل بیت(ع) از یک سو و شرح صدر علمی نسبت به مکاتب اسلامی مختلف دیگر برای استفاده از آنها و تقریب میان موارد اختلاف‌نظر نزد دو مکتب شیعه و سنی از سوی دیگر تلاش نمودند. اندیشمند دیگر علامه سید محسن بهمنی، نه تنها به نزدیکی مذاهب اسلامی بلکه به گفتگوی اسلام با ادیان دیگر به قصد نیل به اشتراکات میان آنها معتقد بودند (تسخیری، ۱۳۸۶، ص ۶۷). پس از استقرار نظام جمهوری اسلامی ایران نیز بنیانگذار آن و مقام معظم رهبری به این آرمان توجه و بر آن تأکید کردند. نام‌گذاری فاصله میان دو روز ۱۲ تا ۱۷ ربیع‌الاول به «هفته وحدت» نمادی برای فراخوان تمامی مسلمانان جهان به چنگ زدن به ریسمان الهی و عقد برادری و برابری است (عیوضی، ۱۳۸۶، ص ۱۴).

همان‌طور که اشاره شد، در دوران معاصر، در نتیجه رخداد مبارک انقلاب اسلامی به رهبری امام خمینی (ره)، بار دیگر به شکلی فعال‌تر و همه‌جانبه مقوله وحدت امت اسلامی مورد توجه قرار گرفت. در دیدگاه امام خمینی(ره) وحدت عملی در حوزه جهان اسلام شکل‌دهنده جوامع دینی است. عناصر ساختاری این وحدت موازی است،

همچون عقیده مشترک، نظیر عقیده به توحید، قبله واحد، قرآن واحد و بسیاری مشترکات دیگر، مثل هویت واحد که همان هویت اسلامی است و نیز توجه به دشمن یکسان و سرنوشت مشترک. مجموعه این عناصر در جای جای قرائت امام خمینی (ره) از مقوله وحدت مشاهده می‌شود (نوایی، ۱۳۸۶، ص ۱۰).

از دیدگاه امام خمینی (ره) وحدت دارای دو الزام ساختاری است: تکلیف شرعی و حکم عقلانی. وحدت در دیدگاه امام، الزامی تکلیفی و الهی دارد. امام در تمام موضع‌گیری‌های نظری و عملی خود، معیار و قاعده عقل را نیز ملاک عمده تلقی می‌کردند. ایشان می‌فرمایند: «حکم شرع و عقل این است که باید همه با هم یک صدا باشیم. جایز نیست که ما با هم اختلاف داشته باشیم و هر کسی یک راهی برود. امروز اگر این اتحاد را حفظ کردید نجات پیدا کرده‌اید» (همان، ص ۱۰).

۲. برخی اقدامات انجام شده در جهت دستیابی به اهداف وحدت اسلامی

۲-۱. سازمان کنفرانس اسلامی

در بیست و یکم اوت سال ۱۹۶۹، رژیم اشغالگر قدس مسجدالاقصی را به آتش کشید و قلب مسلمانان جهان را جریحه‌دار کرد. در ۲۲ سپتامبر ۱۹۶۹ (برابر با اول مهر ماه ۱۳۴۸) سران ۲۶ دولت اسلامی، از جمله ایران، با هدف محکوم کردن این جنایات در رباط، پایتخت مراکش، گرد آمدند و سازمان کنفرانس اسلامی تأسیس شد. اهداف سازمان برابر آنچه در اساسنامه آمده عبارتند از: ۱. ارتقای همبستگی اسلامی میان کشورهای عضو؛ ۲. تحکیم همکاری میان کشورهای عضو در زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، و علمی؛ ۳. تلاش در جهت محو تبلیغات نژادی و از بین بردن استثمار در هر شکل آن؛ ۴. انجام اقدامات لازم به منظور حمایت از صلح بین‌المللی؛ ۵. ایجاد محیطی مساعد به منظور افزایش همکاری و تفاهم بین کشورهای عضو و سایر کشورهای جهان؛ ۶. پشتیبانی از مبارزات مردم فلسطین در کسب حقوق و آزاد ساختن سرزمین خود (سازمان کنفرانس اسلامی).

۲-۲. مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی

یکی از استراتژی‌های دستیابی به وحدت در سطح جهان اسلام ایجاد مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی توسط نظام جمهوری اسلامی ایران بوده است. این مجمع چند راهبرد اساسی را دنبال می‌کند. یکی از فعالیت‌های مجمع تماس با مراکز اسلامی

گونگون اهل سنت در جهان اسلام است. در این راستا، تماس‌های وسیعی با مراکز جهان اسلام از جمله آیسکو و مجمع فقه اسلامی دارد. از دیگر فعالیت‌های مجمع تقریب، برپایی اجلاس بزرگ جهانی وحدت اسلامی در هفته وحدت در ایران و دعوت از هیئت‌های علمی و دانشگاهی است. برنامه دیگر مجمع فعالیت‌های فرهنگی و تحقیقاتی است. تقریباً چهل پروژه تحقیقاتی از جمله روایات مشترک بین شیعه و اهل سنت، نوشته‌های بزرگان اهل سنت درباره اهل بیت، راویان مشترک بین شیعه و اهل سنت و همچنین فقه مقایسه‌ای بین مذاهب دنبال می‌شود. یکی از فعالیت‌های دیگر مجمع در بخش آموزش است. از جمله ایجاد دانشگاه تقریب مذاهب در تهران و ایجاد شاخه‌هایی از آن در داخل و خارج از ایران و نیز برپایی دوره‌های آموزشی برای طلاب علوم دینی شیعه و اهل سنت با هدف تقریب است (سایت مجمع جهانی تقریب مذاهب). از منظر این مجمع، زمینه‌های تقریب مذاهب اسلامی که تمامی ابعاد زندگی پیروان مذاهب اسلامی را در بر می‌گیرند، مشتمل بر موارد زیر است:

الف) اعتقادات: همه مذاهب اسلامی به اصول اعتقادی (توحید، نبوت و معاد) و ارکان اسلام باور مشترک و واحدی دارند و اختلاف در فروع آن خللی به اصول اسلام و برادری اسلامی وارد نمی‌سازد.

ب) فقه و قواعد آن: طبق نظر پژوهشگران و فقهای مذاهب، مشترکات در ابواب فقهی درصد بالایی را به خود اختصاص داده است. البته اختلاف نظر در برخی مسائل فقهی نیز طبیعی و برگرفته از برداشت‌های اجتهادی فقها است.

ج) اخلاق و فرهنگ اسلامی: مذاهب اسلامی در زمینه اخلاق فردی و اجتماعی و فرهنگ اسلامی اختلافی ندارند و پیامبر اکرم (ص) الگوی اخلاقی همه مسلمانان است.

د) تاریخ: بی‌شک مسلمانان در وحدت سیر تاریخی اسلام، به ویژه در مقاطع اساسی آن، اتفاق نظر دارند و اختلافات فرعی و جزئی را می‌توان در محیطی آرام مطرح ساخت و در بسیاری از موارد آن به اتفاق نظر رسید (همان).

۲-۳. اعلام هفته وحدت

امام خمینی (ره) در راستای استراتژی وحدت، فاصله میان دوازدهم تا هفدهم ربیع‌الاول را به عنوان هفته وحدت اعلام فرمودند و این نمادی است برای فراخواندن تمامی مسلمانان جهان به چنگ زدن به ریسمان الهی و عقد برادری و برابری.

پژوهش‌های انجام‌شده

در زمینه وحدت اسلامی و نسبت آن با آموزش و پرورش، به‌ویژه در حوزه برنامه درسی و زیرمجموعه آن یعنی کتاب درسی، خلأ پژوهشی احساس می‌شود. البته تعداد اندکی مطالعات نظری دیده می‌شود که به صورت غیر مستقیم به این موضوع اشاره کرده‌اند. از جمله می‌توان به آفانوری (۱۳۸۷)، تسخیری (۱۳۸۶)، مطهری (۱۳۸۰) و مطالعه بجنوردی (۱۳۸۷) که ارتباط مستقیم‌تری با تعلیم و تربیت دارد، اشاره کرد. وی در بحث خویش عوامل مؤثر در شکل‌گیری و تقویت وحدت اسلامی را عبارت می‌داند از: خانواده، مدرسه، رسانه‌ها و مطبوعات. وی در این بین در خصوص نقش مدرسه بر این باور است که کتب درسی بایستی مورد بازنگری دقیق قرار گیرد و مفاهیم مربوط به وحدت اسلامی (تاریخ مشترک، رسالت مشترک و دین مشترک) به نحو دقیق و کارشناسانه در محتوای آنها وارد شود. از این‌رو، تعداد اندک مطالعات انجام‌شده به خصوص در زمینه تعلیم و تربیت و وحدت اسلامی، نشان‌دهنده اهمیت این موضوع و ضرورت طراحی پژوهش‌های علمی در این باره است.

پرسش‌های پژوهش

اکنون با توجه به مطالب ارائه‌شده در باب چیستی وحدت اسلامی و نیز ضرورت و اهمیت آن، نگارندگان قصد دارند تا متن کتاب‌های درسی دینی مقطع متوسطه را به لحاظ میزان توجه به این مفهوم بررسی کنند. از این‌رو، سئوال‌های تحقیق حاضر عبارتند از:

۱. تا چه میزان در کتاب‌های دین و زندگی به مؤلفه‌های وحدت اسلامی، که در بخش مبانی نظری به آنها اشاره شد، پرداخته شده است؟
۲. در این کتاب‌ها تا چه میزان به آیات قرآن و احادیث پیامبر(ص) به عنوان مؤلفه‌های مشترک استناد شده است؟

روش پژوهش

رویکرد این پژوهش نوعی رویکرد ترکیبی کمی و کیفی است.^۱ کرسول^۲ (۱۹۹۴، ص ۱۷۷) سه الگو را برای ترکیب طرح‌های کیفی و کمی نشان می‌دهد:

1. Combined qualitative and quantitative design
2. Creswell

۱. طرح دو مرحله‌ای؛^۱ ۲. طرح کمتر مسلط - مسلط؛^۲ ۳. طرح روش‌شناسی ترکیبی،^۳ یعنی الگوی پژوهش حاضر، طرح روش‌شناسی ترکیبی رویکرد کمتر مسلط - (بیش کمی - کم کیفی) مسلط است؛ زیرا برای پاسخ به سئوال‌های پژوهش از روش کمی و مجذور خی استفاده شد. همچنین با مراجعه به مبانی نظری و روش سند کاوی، مؤلفه‌های مربوط به وحدت اسلامی استخراج شد. از این جهت، چون در این بخش از روش سند کاوی استفاده شده، این پژوهش تا حدودی کیفی است. اما به دلیل آنکه بخش کمی مسلط است، لذا به این نوع رویکرد بیش کم - کم کیفی اطلاق می‌شود. جامعه مورد نظر در پژوهش حاضر کلیه کتاب‌های دینی دوره دبیرستان سال تحصیلی ۱۳۸۶-۱۳۸۷ است. جامعه آماری شامل کتاب‌های دین و زندگی سال اول، دوم، سوم و پیش‌دانشگاهی است که در مطالعه حاضر به دلیل مد نظر قرار دادن کل آنها، نمونه نیز همان جامعه آماری می‌باشد. روش جمع‌آوری داده‌ها شیوه تحلیل محتوا^۴ و روش تحلیل داده‌ها نیز توصیفی-تحلیلی^۵ است.

به گفته پیران (۱۳۶۸، ص ۲۲)، تکنیک تحلیل محتوا در پی بررسی و تجزیه و تحلیل منابع نوشتاری، گفتاری و تصویری از هر نوع است و محقق به مدد آن می‌کوشد پیام نهفته در این منابع را کشف، تفسیر و تحلیل کند. به وسیله این تکنیک می‌توان محتوای مشخص فرآورده‌های ارتباطی، گفتاری و نوشتاری و یا تصویری را از طریق تجزیه و تحلیل به شکل کیفی و کمی ارائه داد. از این رو، می‌توان گفت که تحلیل محتوا تکنیکی است غالباً کمی برای تفسیر و تبیین منابعی که به طور معمول کیفی به شمار می‌آیند. در این روش دو عنصر اصلی مشتمل بر واحد تحلیل و مقوله تحلیل وجود دارند. در این پژوهش، واحد تحلیل درس بوده است و مقوله‌های تحلیل نیز ارتباطات چهارگانه (ارتباط با خدا، ارتباط با خود، ارتباط با دیگران و ارتباط با طبیعت) و مؤلفه‌های مشترک وحدت اسلامی شامل اصول دین، فروع دین، احکام عملی، اخلاق اسلامی و تاریخ اسلام بوده‌اند.

-
1. Two Phase design
 2. Dominant-less dominant design
 3. Mixed-methodology design
 4. Content analysis
 5. Descriptive-analytic

یافته‌های پژوهش

یافته‌های پژوهش در جداول شماره ۱ تا ۳ ارائه شده‌اند. جدول شماره ۱ بسامد و درصد ارتباطات چهارگانه، جدول شماره ۲ بسامد برخورداری کتاب‌های دین و زندگی دوره دبیرستان از مؤلفه‌های وحدت اسلامی و جدول شماره ۳ بسامد و درصد استنادهای موجود در کتاب دینی دوره دبیرستان را نشان می‌دهد.

کتاب‌ها	ارتباط با خدا		ارتباط با خود		ارتباط با دیگران		ارتباط با طبیعت		فراوانی
	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	
سال اول ۱۸ درس	۶۰	۶	۲۴	۴	۱۶	۴	-	-	۲۵
سال دوم ۱۶ درس	۵۰	۷	۲۹	۵	۲۱	۵	-	-	۲۴
سال سوم ۱۶ درس	۳۷	۳	۱۶	۹	۴۷	۹	-	-	۱۹
پیش‌دانشگاهی	۲۵	۵	۲۵	۹	۴۵	۹	۵	۱	۲۰

جدول شماره ۱: فراوانی و درصد ارتباط چهارگانه در کتاب‌های دین و زندگی دبیرستان

جدول شماره ۱ بسامد و درصد ارتباطات چهارگانه کتاب‌های دین و زندگی دوره دبیرستان را نشان می‌دهد. لازم به یادآوری است که جدول فوق تنها به منظور آشنایی با سهم مطالبی است که در این کتاب‌ها به آنها پرداخته شده است. برای طبقه‌بندی مطالب کتاب‌ها از الگوی ارتباط‌های چهارگانه مشتمل بر ارتباط با خدا، ارتباط با خود، ارتباط با دیگران و ارتباط با طبیعت استفاده شده است (عرسان کیلانی، ۱۳۸۵، ص ۹۴). همان‌طور که دیده می‌شود، بر اساس یافته‌های جدول، بسامد کل ارتباطات چهارگانه در کتاب دینی اول دبیرستان ۲۵ است. ارتباط با خداوند بیشترین و ارتباط با دیگران دارای کمترین فراوانی است. بسامد کل در کتاب دینی دوم دبیرستان ۲۴ می‌باشد. ارتباط با خداوند بیشترین و ارتباط با دیگران دارای کمترین فراوانی است. بسامد کل در کتاب دینی سوم دبیرستان ۱۹ می‌باشد. ارتباط با دیگران بیشترین و ارتباط با خود دارای کمترین فراوانی است. بسامد کل در کتاب دینی پیش‌دانشگاهی ۲۰ است. ارتباط با دیگران بیشترین و ارتباط با طبیعت کمترین فراوانی را دارد.

شریعت مشترک															
مقوله‌ها / کتاب‌ها	اصول دین مشترک			فروع دین مشترک							آداب و آیین‌های مشترک			مستشرقان غربی	مستشرقان ایرانی
	تفسیر	حجرات	معاد	نماز	روزه	زکات	حج	نیکوکارانه	عید فطر	عید قربان	تشکیل خانواده				
اول	۹	۳	۱	۳	۱	-	-	-	-	-	-	-	۶	-	
دوم	۴	-	۵	-	-	۱	۱	۲	-	-	-	-	۵	-	
سوم	۳	۴	-	-	-	۲	۱	-	-	-	-	-	۳	-	
پیش دانشگاهی	۵	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۵	۳	

جدول شماره ۲: بسامد و برخورداری از مؤلفه‌های وحدت اسلامی در کتاب‌های دین و زندگی دوره دبیرستان

جدول شماره ۲ بسامد برخورداری کتاب‌های دین و زندگی دوره دبیرستان از مؤلفه‌های وحدت اسلامی را نشان می‌دهد. در کتاب دینی اول دبیرستان مؤلفه‌های اصول دین و اخلاق مشترک به ترتیب دارای بیشترین فراوانی و مقوله فروع دین دارای کمترین فراوانی می‌باشد. در کتاب دینی دوم دبیرستان اصول دین و اخلاق مشترک به ترتیب بیشترین و فروع دین و احکام عملی دارای کمترین فراوانی هستند. در کتاب دینی سوم دبیرستان اصول دین بیشترین فراوانی و مقوله‌های فروع دین، آداب و آیین‌ها و اخلاق با فراوانی یکسان در رتبه بعدی قرار دارند. برای مشخص نمودن معناداری تفاوت بین این مؤلفه‌ها از مجذور خی استفاده شد. مجذور خی به دست آمده برابر $65/650$ است که در سطح $0/0001$ معنادار بوده است. به دیگر سخن، تفاوت‌های به دست آمده میان فراوانی‌های مشاهده شده تصادفی نیست. لازم به ذکر است که با توجه به اینکه اغلب فراوانی‌ها زیر عدد ۵ است، بنابراین، جمع همه کتاب‌ها (در چهار پایه) در نظر گرفته شده است. در کتاب دین و زندگی دوره پیش دانشگاهی مؤلفه اصول دین (فقط مقوله توحید) و اخلاق با فراوانی یکسان دارای بیشترین فراوانی و تاریخ مشترک در رتبه بعدی قرار دارد. برای مشخص نمودن معناداری تفاوت بین این مؤلفه‌ها از مجذور خی استفاده شده است. مجذور خی به دست آمده برابر با $65/650$ با درجه آزادی ۴ است که در سطح $0/0001$ معنادار می‌باشد. به عبارت دیگر، تفاوت‌های به دست آمده میان فراوانی‌های

مشاهده شده تصادفی نیست. لازم به ذکر است که با توجه به اینکه اغلب فراوانی‌ها زیر عدد ۵ است، جمع همه کتاب‌ها (در چهار پایه) در نظر گرفته شده است.

بسامد کل	دیگران		احادیث ائمه (ع)		احادیث پیامبر اکرم (ص)		قرآن مجید		استنادها
	بسامد	درصد	بسامد	درصد	بسامد	درصد	بسامد	درصد	کتاب‌ها
۶۵	۷	۱۱	۱۶	۲۴	۷	۱۱	۳۵	۵۴	اول
۸۶	۵	۶	۲۲	۲۶	۱۶	۱۸	۴۳	۵۰	دوم
۹۲	۱۱	۱۲	۲۴	۲۶	۱۱	۱۲	۴۶	۵۰	سوم
۸۳	۱۴	۱۷	۱۲	۱۴	۶	۷	۵۱	۶۲	پیش‌دانشگاهی

جدول ۳: بسامد و درصد استنادهای موجود در کتاب‌های دین و زندگی دوره دبیرستان

جدول شماره ۳ بسامد و درصد استنادهای موجود در کتاب‌های دین و زندگی دوره دبیرستان را نشان می‌دهد. بسامد کل استنادهای موجود در دینی اول دبیرستان ۶۵ است. در این میان استناد به قرآن مجید دارای بیشترین و استناد به دیگران (شعرا، نویسندگان، بزرگان و ...) دارای کمترین فراوانی است.

بسامد کل در کتاب دین و زندگی سال دوم دبیرستان ۸۶ می‌باشد. استناد به قرآن مجید دارای بیشترین و استناد به دیگران دارای کمترین فراوانی است. بسامد کل در کتاب دین و زندگی سال سوم دبیرستان ۹۲ است. استناد به قرآن مجید دارای بیشترین و استناد به احادیث پیامبر(ص) و دیگران دارای کمترین فراوانی است. و بالاخره بسامد کل کتاب دینی پیش‌دانشگاهی ۸۳ است. در این بین، استناد به قرآن مجید دارای بیشترین و استناد به احادیث پیامبر دارای کمترین فراوانی است. در این جدول نیز مجذور خی مورد استفاده قرار گرفت. مجذور خی برای کتاب کلاس اول برابر با $29/846$ ، برای کلاس دوم معادل $40/338$ ، برای کلاس سوم برابر با $35/524$ و برای کتاب پیش‌دانشگاهی معادل $39/769$ محاسبه شد. همان طور که مشخص است همه این مجذورها، در سطح $0/0001$ معنادار هستند. بدین معنا که تفاوت فراوانی‌ها حاصل تصادف نیست.

با توجه به جدول شماره ۱ می‌توان گفت از میان ارتباطات چهارگانه (ارتباط با خداوند، ارتباط با خود، ارتباط با دیگران و ارتباط با طبیعت) در کلیه کتاب‌های دین و زندگی دوره دبیرستان، تنها ۳ ارتباط اول تصویرسازی شده‌اند. ارتباط با خداوند در کتاب‌های دین و زندگی اول و دوم فراوانی بیشتری دارند و در کتاب‌های دین و زندگی سوم و پیش‌دانشگاهی فراوانی آن کمتر می‌شود و بالعکس. ارتباط با دیگران در کتاب‌های دین و زندگی اول و دوم فراوانی کمتری دارند و در کتاب‌های دین و زندگی سوم و پیش‌دانشگاهی فراوانی آنها بیشتر است. ارتباط با طبیعت به جز در دین و زندگی پیش‌دانشگاهی از بقیه کتاب‌ها حذف شده است. لذا لزوم توجه به ارتباط با طبیعت (شناخت طبیعت، نگهداری و جلوگیری از تخریب آن و ارتباط مسئولانه با آن) در کتاب‌های درسی ضروری است.

در پاسخ به پرسش شماره ۱: تا چه میزان به مؤلفه‌های وحدت اسلامی در کتاب‌های دین و زندگی پرداخته شده است؟ همان‌طور که دیدیم، مؤلفه‌های وحدت اسلامی و مقوله‌های آن در کتاب‌های دین و زندگی دبیرستان عبارتند از: ۱. اصول دین مشترک (شامل توحید، نبوت، معاد)؛ ۲. فروع دین مشترک شامل نماز، روزه، جهاد، حج، امر به معروف و نهی از منکر، زکات؛ ۳. آداب و آیین‌های مشترک (شامل حجاب، نماز جمعه، اعیاد فطر و قربان، تشکیل خانواده)؛ ۴. اخلاق اسلامی مشترک (مانند گرایش به انجام نیکی‌ها، توکل به خدا، وجدان اخلاقی، محبت، شجاعت، همت بلند، پاکی دل، راستگویی، درستکاری، احترام به والدین، احسان به بستگان، صادق بودن، مبارزه با نفس اماره و دوستی با دوستان خدا)؛ ۵. تاریخ مشترک. جدول ۲ میزان برخورداری را نشان می‌دهد. مقوله توحید و مقوله اخلاق اسلامی در کتاب‌های دینی سال اول تا پیش‌دانشگاهی فراوانی قابل قبولی دارد، ولی مؤلفه تاریخ مشترک به جز کتاب پیش‌دانشگاهی در سایر کتاب‌ها دیده نمی‌شود. مقوله نبوت در کتاب‌های دینی سوم و پیش‌دانشگاهی و مقوله معاد در کتاب‌های سوم و پیش‌دانشگاهی حضور ندارند. مقوله نبوت مقوله‌ای بسیار مهم است. در حقیقت این مقوله موجب اتحاد دینی بیش از یک میلیارد مسلمان است که باید در این زمینه توجه بیشتری صورت گیرد. در زمینه مؤلفه‌های فروع دین و آداب و آیین‌های مشترک کم‌توجهی صورت گرفته است. به طور مثال، حج پدیده‌ای عظیم در جهان اسلام است که موجب پیوند میان مسلمانان می‌شود. اعیاد فطر و قربان از اعیاد بزرگ بین فرق اسلامی است و باید در کتاب‌های درسی مورد اقبال قرار گیرند.

جدول شماره ۳ استنادهای موجود در کتاب‌های دینی دوره دبیرستان را نشان می‌دهد. استناد به قرآن مجید در تمام کتاب‌های دینی دوره دبیرستان دارای بیشترین فراوانی است. لیکن به احادیث پیامبر (ص) که به عنوان «سنت» منبع مشترک و پذیرفته‌شده تمامی فرق اسلامی محسوب می‌شود، در مقایسه با استناد به ائمه اطهار و بزرگان، کمتر توجه شده است. در این جدول نیز مجذور خی استفاده شد. مجذور خی برای کتاب کلاس اول برابر با $29/846$ ، برای کلاس دوم معادل $40/338$ ، برای کلاس سوم برابر با $35/524$ و بالأخره برای کتاب پیش‌دانشگاهی معادل $39/769$ محاسبه شد. همان‌طور که مشخص است، همه این مجذورها در سطح $0/001$ معنادارند، بدین معنا که تفاوت فراوانی‌ها حاصل تصادف نیست.

بحث و نتیجه‌گیری

در مجموع یافته‌های به دست آمده بیانگر این هستند که اغلب مؤلفه‌های مربوط به وحدت اسلامی تا حد کمی در کتاب‌های دین و زندگی دوره دبیرستان مطرح شده‌اند. به عبارت دقیق‌تر، مؤلفه‌های وحدت اسلامی در کتاب‌های دینی دوره دبیرستان عبارتند از: ۱. در کتاب اول دبیرستان، اصول دین مشترک با بسامد ۱۳، فروع دین مشترک با بسامد ۴ و اخلاق اسلامی مشترک با بسامد ۶ و در مجموع با بسامد کل ۲۳؛ ۲. در کتاب دین و زندگی دوم دبیرستان، اصول دین مشترک با بسامد ۶، فروع دین با بسامد ۲، آداب و آیین‌های مشترک با بسامد ۲ و اخلاق مشترک با بسامد ۵ و در مجموع با بسامد کل ۱۸؛ ۳. در کتاب دین و زندگی سوم دبیرستان، اصول دین مشترک با بسامد ۷، فروع دین مشترک با بسامد ۳، آداب و آیینهای مشترک با بسامد ۳ و اخلاق مشترک با بسامد ۳ و در مجموع با بسامد کل ۱۶؛ ۴. در کتاب دینی پیش‌دانشگاهی، اصول دین مشترک با بسامد ۵، اخلاق مشترک با بسامد ۵ و تاریخ مشترک با بسامد ۳ و در مجموع با بسامد کل ۱۳. داده‌های فوق نشان می‌دهند که برخی از این مؤلفه‌ها مثل زندگی پیامبر و آداب و آیین‌های مشترک به طور کلی مغفول واقع شده‌اند؛ بدین معنا که در حد ناچیزی به آنها اشاره شده است. از سوی دیگر، به برخی از مؤلفه‌ها مثل اخلاق مشترک و توحید در کتاب‌های دین و زندگی اول و پیش‌دانشگاهی و معاد در کتاب دینی دوم و تاریخ مشترک تنها در کتاب دین و زندگی پیش‌دانشگاهی، به میزان نسبتاً مناسبی پرداخته شده است. با نگاهی عمیق‌تر به داده‌های حاصل شده، امکان مقایسه کتاب‌های دوره چهار ساله فراهم شد. البته لازم به توضیح است که ملاک مقایسه،

مؤلفه‌های کلی (پنج مقوله) و زیرمجموعه‌های آنها یا مؤلفه‌های جزئی (چهارده زیر مؤلفه) است. این یافته‌ها نشان می‌دهند که کتاب دینی اول دبیرستان در مقایسه با سایر کتاب‌ها وضعیت بهتری دارد؛ زیرا مؤلفه‌های بیشتری را پوشش می‌دهد (سه مؤلفه کلی و پنج زیرمقوله با بسامد ۲۳). در این میان، کتاب دینی پیش‌دانشگاهی شامل کمترین مؤلفه‌های وحدت اسلامی (سه مؤلفه کلی و یک زیرمؤلفه با بسامد ۱۳) است و از سایر کتاب‌ها ضعیف‌تر است. البته چنان که گفته شد، در این کتاب به اخلاق و تاریخ مشترک اشاره شده است، اما دیگر مؤلفه‌ها مغفول واقع شده‌اند. به علاوه، داده‌های به دست آمده در این مقایسه نشان می‌دهند که زیرمؤلفه‌هایی مانند حج، جهاد، نماز جمعه، عید فطر و عید قربان کاملاً مورد غفلت قرار گرفته‌اند. به دیگر سخن، هیچ اثری از آنها در کتاب‌های چهارگانه دینی دیده نمی‌شود.

از سوی دیگر، نکته حائز اهمیت که لازم است به آن توجه شود این است که در کتاب‌های حاضر به هیچ وجه اشاره‌ای به دیگر مذاهب اسلامی، به ویژه اهل تسنن، نشده است. به تعبیر دیگر، همان‌طور که می‌دانیم وحدت در صورتی تحقق می‌یابد که امکان شناخت صحیح و حقیقی، به دور از هر گونه غرض‌ورزی و سوء برداشت، برای طرفین فراهم باشد؛ بدین معنا که پیروان مذاهب بتوانند نسبت به یکدیگر آگاهی و شناخت صحیح پیدا کنند (این امر از جمله اهداف اصلی مجمع تقریب مذاهب اسلامی است). این مهم در صورتی تحقق می‌یابد که محتوای کتاب‌های درسی دینی به گونه‌ای فراهم شود که متریبان بتوانند تا حدودی با مذاهب دیگر و وجوه اشتراک آنها با تشیع نیز شناخت و آگاهی پیدا کنند. این در حالی است که کتاب‌های دین و زندگی دوره دبیرستان فاقد این ویژگی است. در نتیجه، کتاب‌های درسی تهیه‌شده توان لازم جهت نزدیک‌سازی و ایجاد مفاهیم بین پیروان مذاهب مختلف را فراهم نمی‌آورد. البته لازم به ذکر است که در کتاب‌های دینی دوره دبیرستان تا حدود زیادی به قرآن رجوع شده است. این امر از جمله محسنات و نقاط قوت این کتاب‌ها است که مبنا را قرآن قرار داده‌اند؛ زیرا قرآن مرجع مشترک همه مسلمانان است. لیکن بایستی خاطر نشان کرد که به آموزه‌های مطرح‌شده در قرآن که به صورت مستقیم و یا ضمنی و غیر مستقیم به وحدت میان مسلمانان مربوط می‌شوند کمتر اشاره شده است. برای مثال، جای خالی آیه‌هایی نظیر «وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا» (آل عمران، ۱۰۳) و نظایر آن در این کتاب‌ها کاملاً مشهود است. برای رفع این کمبود، می‌توان درسی را با عنوان

«جایگاه وحدت اسلامی از منظر قرآن و سنت» اضافه کرد. در مجموع به نظر می‌آید مؤلفان محترم در تلاش خود برای تدوین و تألیف کتب درسی دینی مقطع دبیرستان موضوع وحدت اسلامی را به عنوان یک رویکرد مد نظر قرار نداده‌اند.

پیشنهادها

با توجه به نتایج به دست آمده موارد ذیل پیشنهاد می‌شود:

الف) پیشنهادهای عملی

۱. تجدیدنظر کتاب‌های درسی مقطع دبیرستان با گرایش به مؤلفه‌ها و زیرمؤلفه‌های وحدت اسلامی.
۲. اضافه نمودن درس‌ها و بخش‌هایی به کتاب‌های درسی برای آشنایی بیشتر متربیان شیعه با مذاهب دیگر (به ویژه اهل تسنن). البته برای این منظور بایستی براساس نظر متخصصان و با دقت نظر عمل نمود.
۳. همکاری سازمان‌های آموزش و پرورش کشورهای اسلامی به منظور تدوین کتاب‌های درسی و انجام اصلاحات مورد نیاز در برنامه درسی تربیت دینی در مقاطع مختلف. برای این منظور بهتر است که از راهنمایی‌ها و مشاوره‌های تخصصی مراکزی مانند مجمع تقریب مذاهب استفاده شود.
۴. اضافه کردن دروسی درباره جایگاه وحدت اسلامی از نظر قرآن، پیامبر(ص) و امامان معصوم(ع).

ب) پیشنهادهای پژوهشی

۱. بررسی و تحلیل محتوای کتاب‌های دینی سایر کشورهای اسلامی در مقایسه با کتاب‌های دینی ایران.
۲. بررسی مبانی فلسفی وحدت اسلامی در نظام تعلیم و تربیت اسلامی. با توجه به کمبود مطالعات نظری، به نظر می‌آید که در گام اول لازم است تا جایگاه مبانی فلسفی وحدت اسلامی در نظام تعلیم و تربیت اسلامی تبیین شود. البته در پژوهش حاضر سعی شد تا حدودی به موضوع مبانی نظری پرداخته شود، لیکن لازم است تا با تحقیقات عمیق‌تر و فلسفی این مهم انجام شود.

منابع

- نهج البلاغه (۱۳۷۷)، ترجمه عبدالمحمد آیتی، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- اصغری، محمود (۱۳۸۶)، «وحدت اسلامی، مبانی و ضرورت‌ها»، ماهنامه اندیشه، سسال ۱۳ سیزدهم، ش ۵ و ۶.
- آقانوری، علی (۱۳۸۷)، امامان شیعه و وحدت اسلامی، قم: انتشارات دانشگاه ادیان و مذاهب.
- پیران، پرویز (۱۳۶۸)، «بحثی در کاربرد تحلیل محتوا»، مجله سیاسی-اقتصادی اطلاعات، سال چهارم، ش ۳، انتشارات اطلاعات.
- تسخیری، محمدعلی (۱۳۸۶)، درباره وحدت و تقریب مذاهب اسلامی، تهران: مجمع جهانی مذاهب اسلامی.
- جونگ، لی جن (۱۳۸۶)، «سید جمال‌الدین و نهضت بیداری اسلامی» مجموعه مقالات، تهران: مجمع تقریب مذاهب اسلامیان اسلام‌میس.
- خزایی، حسین (۱۳۸۶)، «وحدت و وحدت در سیره تربیتی پیامبر (ص)»، ماهنامه زمانه، سال ششم، ش ۶۳.
- سیدی، حسین (۱۳۸۶)، «مؤلفه‌های وحدت در اندیشه‌ی اسلامی»، ماهنامه اندیشه، سال سیزدهم، ش ۵ و ۶.
- عرسان کیلانی، ماجد (۱۳۸۵)، «فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی»، در مجموعه تربیت دینی، ترجمه شهاب‌الدین مشایخی‌راد، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- عیوضی، محمدرحیم (۱۳۸۶)، «اتحاد و وحدت، زمینه‌های شکل‌گیری»، ماهنامه زمانه، سال ششم، ش ۶۳.
- غلامی، رضا (۱۳۸۶)، «پایداری وحدت اسلامی»، ماهنامه زمانه، سال ششم، ش ۶۳.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۰)، حج: گزیده‌ای از یادداشت‌ها، تهران: انتشارات صدرا.
- _____ (۱۳۸۵)، سیری در نهج البلاغه، تهران: انتشارات صدرا.
- نوایی، علی اکبر (۱۳۸۶)، «وحدت اسلامی از منظر امام خمینی و مقام معظم رهبری»، ماهنامه اندیشه، سال سیزدهم، ش ۵ و ۶.
- Creswell, J (1994), *Research Design: Qualitative and Quantitative Approaches*, London: Sage Publications Inc.

منابع اینترنتی

- «استراتژی تقریب»، قابل دسترس در سایت: <http://www.taghrib.html>
- بجنوردی، حمزه (۱۳۸۷) «راهکارهای تقویت اتحاد ملی و وحدت اسلامی»، قابل دسترس در سایت: <http://aban.ir/textnews.asp?id=26412>
- «سازمان کنفرانس اسلامی» قابل دسترس در سایت: <http://www.msrt.ir/sites/olsc/lists/announcements/disform>
- «مجمع جهانی تقریب مذاهب» گفتگوی ایسنا با آیت‌الله تسخیری. قابل دسترس در سایت: <http://www.isna.ir/main/newaspx2ID:news-977305>

